

QARAQALPAQSTANNÍŇ SHORLÍ JERLERINDE ÓSETUG'IN DA'RILIK O'SIMLIKLERDIN BIOEKOLOGIYASIN U'YRENIW

Yuldashova L. M. Biology student at Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyoz, e-mail address: lobarxonmuminzhanova@gmail.com, phone number: +998 90 734 27 89.

Abstract: This article provides information on the preservation of promising medicinal plants in the territory of Karakalpakstan, as well as the study and cultivation of their distribution. Nowadays, the demand for medicinal plants is increasing day by day. Therefore, the study of medicinal plants, the properties of which are useful for diseases and the strength of their effects, and the preparation of medicines from them are important topics.

Keywords: promising plants in the territory of Karakalpakstan, medicinal properties, selection of plants, components, folk medicine, distribution.

Annotatsiya: Bul maqalada Qaraqalpaqstan aymaǵındaǵı perspektivalı dárilik ósimlikler dúnyasın saqlap abaylaw tuwrısında hám olardıń tarqalıwın úyreniw, etiwtiriw haqqında maǵlıwmatlar keltirilgen. Házirgi kúnge kelip dárilik ósimliklerge bolǵan talap kúnnen kúnge artıp barıp atır. Sol sebepli dárilik ósimliklerdi úyreniw, olardıń qásiyetleri qaysı keselliklerge payda ekenligin hám tásir kúshin biliw, olardan dári-dárman tayarlaw aktual temalardan esaplanadı.

Kerekli sózler: Qaraqalpaqstan aymaǵındaǵı perspektivalı ósimlikler, dárilik qásiyetleri, ósimliklerdi asrap abaylaw, komponentler, tarqalıwı.

Respublikamız óziniń sulıw tábiyatı, ósimlikler hám haywanatlar dúnyası menen bay. Házirgi waqıtta floramızda ósimliklerdiń mınnan aslam túrleri bolıp, onıń belgili bir bólegi dárilik ósimlikler bolıp esaplanadı. Qaraqalpaqstanda 360 túr dárilik ósimlik ósip, hámme ósimliklerdiń 37% ten kóbi dárilik ósimlikler bolıp esaplanadı.[1].

Tábiyattı qorǵaw máselesine kelsek mámleketimiz tárepinen ayırıqsha kewil bólinbekte. Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarı keńesi Prezidiumı Ósimlikler dúnyasın qorǵaw haqqında nizam qabıl etti. Bul nizam Respublikamızdıń tábiyiy

sharayatımızda ósetuđın ósimliklerdi qorǵawda, olardıń biologiyalıq kóp túrliligin saqlawǵa, olardan paydalanıwdı tártiplestiriwge qaratılǵan.

Házirgi waqıtta Aral teńizi probleması keskin problemalardıń biri bolıp qalmaqta. Araldıń suw maydanı kóp qısqardı. Bul ózgerisler Aral basseyni tabiyǵıy kompleksleriniń basqada praktikalıq jaqtan bayqaldı, ásirese bul tabiyǵıy ósiwshi ósimlikler dúnyasınıń ózgeriwine tásir etti.

Qaraqalpaqstannıń ósimlikler dúnyasınıń qorǵaw tábiyattı qorǵaw tarmaqların (zapovednikler, zakaznikler hám basqalar) dúziw jumısların, sonday-aq siyrek ushırasatuđın ósimliklerdiń ayırım túrlerin saqlaw ilajların hám formalarınıń múmkinshiliklerin tuwralı házirshe bir pikir joq. Álbette ósimliklerdiń ayırım túrlerin onıń jasaw ornınan bólip alıp qorǵaw qıyın. Hár bir túr belgili bir ósimlikler birlespesiniń quramına kiredi. Solay etip, bir túrdi korgaw ushın onıń ósip túrǵan ornı menen birlikte birlespedegi barlıq ósimliklerdi qosıp korgaw kerek boladı.

Ayırım túrlerdi qorǵaw zárúrli pútin bir kompleksti bir neshe yamasa kóplegen siyrek ushırasatuğın baqalı hám joǵalıp baratırǵan túrler ushın pana xızmetin atqaratuğın ósimlikler birlespesiniń maydanların qorǵaw zárúrligine alıp keledi. Tábiyat esteliklerinen basqa, bunday ósimlikler kóbirek tirishilik etetuğın hárakterli orınlardı qorǵawǵa bolatuğın kishkene maydanlar dúziw kerek boladı. Biraq bir nárese anıq olda bolsa tábiyiy ósimliklerdiń genofondın saqlaw botanika baǵına hám zapovedniklerge egip mádiynelestiriw, olardıń ústinen qatań qadaǵalaw júrgiziw, olardıń joq bolıp ketpewi ushın múmkinshilik tuwdıradı. Sebebi, bul jerlerde olardı egislikke engiziwdiń ilimiy tiykarların islep shıǵıw ushın siyrek ushırasatuğın hám joq bolıp baratırǵan, biraq xojalıq jaqtan baqalı ósimliklerdiń biologiyası, ekologiyası hár tárepleme úyreniledi.

Botanika baǵında birinshi introduktsiyadan Orta Aziya tábiyat florasınıń mınaday siyrek ushırasatuğın hám relikht túrleri ótti; мягкóплодник критмолистный – Ústyurt florasınıń jemisli puta ósimligi cherkez (solyanka rixtera) Túrkiстан qumları taldawıǵı, shıǵıs biotası, shınar, jılan jiyde, jabayı erik, shipovnik h.t.b. túrler. Joqarıda ayılǵan ósimlik túrlerin dárilik, dekorativli, miywe, jemis ósimlikleri maqsetinde qollanıw ushın tiyisli[2].

Házirgi waqıtta Qaraqalpaqstan Respublikası aymaǵında ekologiyalıq jagdaydın keskin túrde ózgeriwiniń nátiyjesinde usı jerde jasap atırǵan ósimlikler hám haywanatlar dúnyasına keskin túrde óz tásinin tiygizbekte Tábiyattı qorǵawdıń bir qansha aktual problemaları ayrım mámleketlerdiń milliy qızıǵıwshılıǵınıń ramkalarınan shıǵıp xalıq aralıq áhmiyetke ótpekte hám biriktiriw natiyjesinde sheshilmekte Qaraqalpaqstan Respublikası aymaǵında siyrek ushrasatuǵın hám joq bolıp baratırǵan dárilik ósimlikler 33 túrde quraydı bular –30 tuwısqa 16 tuqımlasqa jatadı.

Bul 33 túr dárilik ósimliklerdiń tirishlik formaları boyınsha aǵash deneli – 1, puta hám yarım puta – 8, kóp jıllıq shóp deneli –21, bir jıllıq shóp deneli-3, Siyrek hám joq bolıp baratırǵan dárilik ósimliklerdiń 22 túri Ústirtte, 9 túri Sultanwaysda, 7 túri shóǵip qalǵan tawlarda ushırasadı[3].

Bul ósimliklerdi 3 kategoriyaǵa bólgenimizde. Siyrek ushırasatuǵın dárilik ósimliklerge 20 túr. Iyt siygek, sipse, partıldawıq, Korolkov dolanasi, may rozası, Leman seksewilchigi, kók gúlli nagolovatka, derderli nagolovatka, juwsan, aq juwsan, Leman gewregi, qan shiye otırınqı gúlli sireniya[3].

Dárilik ósimlikler baylıqların qayta tiklew, asrap abaylaw hám qorǵaw ushın tómendegi keltirilgen bazı bir kerekli bolatuǵın shártlerdi orınlaw maqsetke muwapıq boladı[4].

Conclusion: If these above mentioned requirements are observed, the correct implementation of kansheli becomes essential for the protection of medicinal plants. We believe that in order to preserve these rare three species and medicinal plants that are disappearing, we must create cadastres, organize reserves, conduct scientific activities on the cultivation of these species, and develop measures to increase them. Cultivating plants is everyone's dream, we are the duty of the future generation.

Juwmaqlaw: Usı joqarıda ayılǵan talaplarǵa ámel qılınsa, qansheli tuwrı orınlanıwı dárilik ósimliklerdi qorǵaw zárúrli áhmiyetke iye boladı. Bul siyrek ushrasatuǵın hám joq bolıp baratırǵan dárilik ósimlikler saqlap qalıw ushın bulardıń kadastların islep shıǵıp qorıqханalar shólkemlestirip bul túrlerdi mádeniylestiriw boyınsha ilimiy jumıslar júrgiziwmiz tiyis hám kóbeytiw ilajların islep shıǵıw zárúr dep esaplaymız.

PAYDALANÍLGAN ÁDEBIYATLAR

1. Ahmatovich R. A. et al. In biocenosis the degree of appearing entomophagous types of vermins which suck tomatoey sowings // Austrian Journal of Technical and Natural Sciences. – 2018. – №. 9-10. – С. 3-5.
2. Сулаймонов Б. А. и др. Фитофаги и виды энтомофагов, встречающиеся в лесном биоценозе // Актуальные проблемы современной науки. – 2021. – №. 1. – С. 64-69.
3. Кимсанбаев Х. Х., Жумаев Р. А. К вопросу размножения *Trichograma evanescens* для биологической защиты растений // Международная научная школа "Парадигма". Лето-2015. – 2015. – С. 34-41.
4. Жумаев Р. А. Биологическая трихограммная *in vitro* усулида ўстириш технологияси. Трихограммани сунъий озикада ўстириш курси (1) (Hymenoptera: Trichogrammatidae). – 2016.
5. Sulaymonov B. A. et al. Effectiveness of Application of Parasitic Entomophages against Plant Bits in Vegetable Agrobiocenosis // Solid State Technology. – 2020. – Т. 63. – №. 4. – С. 355-363.
6. Kimsanbaev X. X., Jumaev R. A., Abduvosiqova L. A. Determination Of Effective Parasite-Entomofag Species In The Management Of The Number Of Family Representatives In Pieridae // The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering. – 2021. – Т. 3. – №. 06. – С. 135-143.
7. Jumaev R. *In vitro* rearing of parasitoids // E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – Т. 371.
8. Кимсанбаев Х. Х. и др. Биоценозда ўсимлик зараркундалари паразит энтомофаглари ривожланиши. «O'zbekiston» НМИУ, – Тошкент. – 2016.
9. Сулаймонов Б. А. и др. Ўрмон биоценозида фитофаг турлари ва улар микдори бошқариш // «O'zbekiston» НМИУ, – Тошкент. – 2018.
10. Jumaev R., Rakhimova A. Analysis of scientific research on reproduction of species of Trichograms in Biolaboratory // The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering. – 2020. – Т. 2. – №. 08. – С. 148-152.
11. Ahmatovich J. R. *In vitro* rearing of trichogramma (Hymenoptera: Trichogrammatidae) // European science review. – 2016. – №. 9-10. – С. 11-13.

12. Jumaev R. A. et al. The technology of rearing Braconidae in vitro in biolaboratory //European Science Review. – 2017. – №. 3-4. – С. 3-5.

13. Жумаев Р. А. Массовое размножение трихограммы на яйцах хлопковой совки в условиях биологической лаборатории и ее применение в агробиоценозах //Халқаро илмий-амалий конференция “Ўзбекистон мева-сабзавот маҳсулотларининг устунлиги” мақолалар тўплами. Тошкент. – 2016. – С. 193-196.

14. Жумаев Р. А. Значение представителей семейства BRACONIDAE в регулировании численности совок в агробиоценозах //ЎзМУ Хабарлари. – 2017. – Т. 3. – №. 1.

15. Жумаев Р. А. РАЗМНОЖЕНИЯ ИН ВИТРО ВАСОН НАВЕТОР САЙ И ВАСОН ГРЕНИ АШМЕАД //Актуальные проблемы современной науки. – 2017. – №. 3. – С. 215-218.

16. Axmatovich J. R. In Vitro Rearing of Parasitoids (Hymenoptera: Trichogrammatidae and Braconidae) //Texas Journal of Agriculture and Biological Sciences. – 2022. – Т. 4. – С. 33-37.

17. Suleymanov B. A., Jumaev R. A., Abduvosiqova L. A. Lepidoptera Found In Cabbage Agrobiocenosis The Dominant Types Of Representatives Of The Category Are Bioecology //The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering. – 2021. – Т. 3. – №. 06. – С. 125-134.

18. Raimova M. M., Mamatova S. A., Yedgarova U. G. The clinical polymorphism of extrapyramidal disorders after acute cerebrovascular accident //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – Т. 10. – №. 8. – С. 257-263.

19. Nabieva N. V., Mamatova M. M. Reforms in The Republic of Uzbekistan on protected areas //Archive of Conferences. – 2021. – Т. 28. – №. 1. – С. 4-5.

20. Mamatova M. N. STUDY OF THE BIOLOGICAL PROPERTIES OF RABIES BY THE METHOD OF DIAGNOSIS OF THE" GOLD STANDARD" //GOLDEN BRAIN. – 2024. – Т. 2. – №. 4. – С. 129-144.